

Kirjoitettu luonto. Luonto kirjallisuudessa ja kirjallisuudentutkimuksessa

Antamani otsikko sopisi oikeastaan kokonaisen luentosarjan otsikoksi. Rajaan havaintoni muutamiin teoksiin, joita olen tutkinut, opettanut ja itse kirjoittanut. Uskoisin, että asian ydin tulee selväksi näinkin.

Sana *luonto* herättää monenlaisia miellelyhtymiä. Yksityisellä, kokemuksen tasolla se tuo mieleeni illan, yön tai aamun järvi- tai jokimaisemassa, metsässä, suolla tai merellä. Toisaalta niissä keskusteluissa, joihin osallistun, *luonnosta* tulee usein huolta herättävä sana. *Luonto* on tahmea sana, johon tarttuvat saasteiden, luonnottoman nopeiden muutosten mielteet ja ajatukset ihmisestä luonnon määrittäjänä, samoin kuin ajatukset siitä, että ihminen on epäonnistunut monin tavoin suhteessa elinympäristöönsä ja muihin olentoihin.

Jos harppaamme ajassa taaksepäin, modernisoituvan ja teollistuvan yhteiskunnan aikaan, esimerkiksi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomeen, näemme, että valistuneella yksilöllä oli aidot mahdollisuudet miettiä luontosuhdettaan nimenomaan yksilön kohtuullisena luontosuhteena. Olen tutkinut Juhani Ahon luontolastuja, ennen kaikkea metsästys- ja kalastustekstejä 1890- ja 1920-luvuilta (*Lastuja I, kertomuksia ja kuvauksia*, 1891, *Lastuja 8: Lohilastuja ja kalakaskuja*, 1921). Aho tunnisti erittäin selkeästi luontokäsitteen ja luontosuhteiden moninaisuuden. Aho myös ymmärsi, että ihmisen luontoa hyödyntävä suhde on tiukan eettisesti ajatellen perusteeton – hyödyntäessään luontoa, esimerkiksi surmatessaan eläimiä saaliiksi, ihminen joutuu vetoamaan olemukseensa luonnonolentona, nauttivana ja aistimellisena olentona, jolla on vietit ja vaistot. Ahon toinen syvälinen ajatus oli, että ei ole yhtä käsitystä luonnosta, vaan useita, eri intresseistä nousevia käsityksiä ja kokemuksia siitä, miten ihminen ja luonto suhteutuvat toisiinsa. Aho oli monin tavoin aikaansa edellä kuvatessaan lastuissaan ihmisen ja luonnon ristiriitaisen luontosuhteen. Ristiriita ei ilmennyt vain erilaisten ihmisten luontosuhteiden ja -kokemusten välillä, vaan ristiriita oli asiaa ajattelevassa ja kokevassa ihmisessä itsessään. Tuohon aikaan

ristiriita oli kuitenkin siedettävissä ja ratkaistavissa kohtuullisuuden ajatuksella.

Olen aina tuntenut viehtymystä nimenomaan ristiriitaisiin ja kriisiytyneisiin luontosuhteisiin, sillä niissä ollaan todella tekemisissä luonnon ja havahtuneen ihmistietoisuuden kanssa.

Miksi kriisiytynyt luontosuhde kiinnostaa minua? Ajattelen, että eettiset ongelmat, jotka reilu sata vuotta sitten olivat ajateltavissa yksilön tai valtion itsesäätelyllä ratkaistaviksi, ovat paisunut konkreettisiksi globaaleiksi ongelmiksi, joihin ei auta pelkkä tiukkakaan itsesäätely. Vaaditaan ihmisen ja luonnon suhteen kokonaista uudelleenarviointia eikä oikeastaan vain tämän suhteen vaan itse asiassa koko ihmiskuvan uudelleenarviointia. Joudumme eri perinteitä edustavina ihmisinä kysymään kolmiosaisen kysymyksen: 1) mitä olemme lajina, biologisena lajina, yhtenä lajina muiden joukossa, 2) mitä olemme teknologisina olentoina ja 3) mitä on kulttuurinen ja uskomuksellinen ihmisyytemme.

Teknologisen olemuksemme kysyminen on ehkä helpoin asia. Länsimaissa uskomme tieteen ja teknologian voimaan. Uskomme voivamme kehittää teknologiaa, joka oikein käytettynä kuluttaa vähemmän luonnonvaroja, kunhan tällaiselle teknologialle saadaan riittävä poliittinen ja taloudellinen kannatus. Toisaalta ei pidä unohtaa sitäkään, että teknologia ja kykymme hyödyntää monipuolisesti luonnonvaroja on syy siihen, miksi olemme siinä jamassa kuin olemme – teknologian hyödyntämisen kohdalla on unohtunut laskea, mitä seuraa siitä, että luonto ei ole rajatulla alueella loppumaton varainto, resurssi, jota voidaan louhia yhä tehokkaammin, eikä se ole myöskään suoja, joka kestää kaiken.

Paljon vaikeampi osa yhtälöä on kulttuurinen ihmisyytemme: mitä me olemme ihmisinä, mitkä ovat ne ideaalit, jotka ohjaavat ihmiskuntaa sen eri perinteissä niin hyvinvointivaltioissa kuin siellä missä ei vielä ole kestäviä yhteiskuntia. Jos todella rehellisesti määrittelemme itsemme ja samalla keskeisen osan luontosuhdettamme, siis modernin ihmisen

olemuksen, voimme sanoa, että olemme ennen kaikkea **kuluttajia**. Ihminen on päätenyt kulttuurisessa evoluutiiossaan kuluttajiksi: hänestä on tullut kasvavasti tuottamalla, ostamalla, myymällä ja vaihtamalla elämänsä merkitystä keräävä olento. (Tämä ihanne pätee usein niissäkin yhteisöissä, joissa ei vielä eletä kulutuskuultuureissa, mutta joissa asia tiedostetaan.)

Kolmas sektori on yhtä lailla vaikea, ihmiskunta biologisena olentona. Biologisesti ihminen on paitsi kuluttaja myös lisääntyjä. Ihmiskuntana olemme tulleet tilanteeseen, jossa ihmisen menestys luonnonolentona, lisääntyjänä, alkaa kääntyä voimakkaasti itseään vastaan. Jos ihmiskunta olisi määrällisesti jäänyt Ahon päiviin eli 1900-luvun alun vajaan kahteen miljardiin tai 1960-luvun ympäristöherätyksen aikojen reiluun kolmeen miljardiin, olisi sekä ihmiskunnalle että luonnolle tilaa jopa nykyisin käytössä olevalla teknologialla. Ehkä tuolle määrälle ihmisiä edes fossiilisiin pohjaava tuotanto ja kasvu ja itsensä huvittaminen eivät olisi ongelma, mutta pian kahdeksan miljardin jäsenen ihmiskunnalle asia muuttuu pikku hiljaa ekokatastrofin ja kansainvaellusten todellisuudeksi. Maailman ilmatieteen järjestön pääsihteeri Petteri Taalas totesi Ykkösaamun haastattelussa pari viikkoa sitten: "Ilman väestönkasvua meillä ei olisi ilmastomuutosongelmaa lainkaan." Entä millaisissa ongelmissa luonto ja yhteiskunnat ovat, mikäli väestömäärä nousee vuoteen 2100 mennessä haarukkaan 11–16,6 miljardia ihmistä? Jokainen ymmärtää, että kyse ei ole vain ihmiskunnan kyvystä tuottaa ruokaa tälle ihmisjoukolle, vaan kyseessä on myös laaja yhteiskunnallis-poliittinen haaste.

Määrä on muuttanut oikeastaan kaiken: ihminen yksilönä, omassa sisäisessä todellisuudessaan, on yhä eksistentiaalisten valintojen ja merkitysten luoja, mutta yhteisöllisesti ja ympäristön kannalta määrä on alkanut dominoida laadulliseksi ajateltua yksilöllistä elämää, jossa tehdään valintoja ja edistetään oikeuksia ja vapautta. Ongelmalla on myös sekin ulottuvuus, että ihmisen menestys sosiaalisesti ja ekologisesti kestävien yhteiskuntien rakentajana ei ole onnistunut. Kuvaamani

ihmiskunnan moninkerroin kyseenalainen luontosuhde on se tausta, josta moni nykykirjallisuuden teos nousee.

Laura Gustafssonin *Anomalia* (2013) on yksi suomalaisen nykykirjallisuuden kummallisimmista ja mieleenpainuvimmista teoksista nimenomaan määrittäessään ihmistä lajina ja ihmisen luontosuhdetta. Se käsittelee animalian eli eläinkunnan kenties erikoisinta poikkeusta eli ihmistä. Se on yksi riipaisevimmistä ihmisen ja luonnon suhdetta pohtivista teoksista viime vuosilta, olkoonkin että ilmastofiktio ja -runous ovat nostaneet esiin suuremmin akuutteja ison mittakaavan poliittisia ja ekologisia kysymyksiä. Monessa mielessä Gustafsson jatkaa Ahon käsittelemän luontosuhteen päivittämistä tähän päivään. Kun Ahon proosassa ihminen on ennen kaikkea hyväosainen mies, joka kipuilee metsästämiensä ja kalastamiensa lajien kohtaloa, Gustafssonilla valokeilassa ovat naiset ja lapset, jotka määrittyvät ihmisen ja eläimen välimaastossa eri tavoin alistettuina, joko lääketieteen, psykiatrian, ihmiskuvan, filosofian, elämäntavan tai uskonnon alistamina.

Gustafssonin tavattoman moniulotteisen romaanin ytimen voisi tiivistää siten, että ihminen on kieltä ja valtaa käyttävä eläin, joka määrittelee hyödyn itsensä näkökulmasta ja usein nimenomaan sekä ihmisyyden että luonnon vahingoksi: ihminen on tietoinen, julma eläin pyrkiessään syrjäyttämään omaan olemukseensa kuuluvaa eläimyyttä ja karsiessaan anomalioita, poikkeuksia. Usein tämä tapahtuu sinänsä hyvää tarkoittavalla mutta lopulta manipuloivalla hierarkisoinnilla, jolla ei ole muuta perustaa kuin valta-asema. Erityisen mielenkiintoista on, miten Gustafssonin romaani ottaa pohjatekstikseen läntisen ajattelun tukipilareita: Raamatun rakenteen kirjakokoelmana, psykiatrisia ja kasvatuksellisia tekstejä, kolonialistisen tapaustutkimuksen villi-ihmisistä ja jopa Wittgensteinin kielifilosofiaa ja kirjoittaa niiden päälle raakuuden ja julmuuden historiaa. Samalla *Anomalia* antaa äänen anomalisoiduille: susilapsille, hyväksikäytetyille tai yhteiskunnan hylkäämille lapsille ja tuotantoeläimille. *Anomaliaa* voisikin kutsua kriittiseksi kuvaukseksi

kielellisyyden ja tietoisuuden ylivertaisuudesta, joka ei kuitenkaan voi koskaan häivyttää inhimillisen ja ei-inhimillisen rajaa. Teos sisältää yksittäisten äänten ja tekstien kudelmana monenlaisia allegorian piirteitä nimistä ja teoksen rakenteesta lähtien – siitä tulee traumaattinen diagnoosi ihmiseläimen olemuksesta, sen teknologisista, biologisista ja sosiaalis-kulttuurisista vinoumista.

Omassa runoelmassani *Hämärä ei tanssi enää* (2019) olen jatkanut samalla ristiriidan linjalla, joka näkyy Ahon ja Gustafssonin proosassa. Otteeni on dokumentoiva ja sosiologinen. Kyse ei ole kuitenkaan sosiologiasta vaan runoudesta, jossa kokeva hahmo ajattelee aiemmin erittelemääni ihmisen ristiriitaista olemusta luonnonolentona ja pohtii ihmisen nykyisyyttä ja tulevaisuutta ylikansoituksen ja ilmastokriisin todellisuudessa.

Teoksessani pöyhin hiukan tarkemmin sitä kompleksista tapahtumaa, joka usein redusoituu puheeksi ilmastonmuutoksesta. Voisikin sanoa, että puhe ilmastonmuutoksesta patoaa usein taakseen kokonaisen tapahtumavyöhyhdin tai horisontin: ekosysteemien liian nopean muutoksen, monimuotoisuuden kaventumisen, ylikansoituksen, kansainvaellukset, kehittymättömät yhteiskunnat, ylikulutuksen, talouden ongelmat. Jos ajattelemme kysymystä ilmastonmuutoksesta, kyse ei ole yhdestä luodista, joka meidän tulisi ihmiskuntana väistää, vaan kokonaisesta luotiparvesta, joka singahtelee odottamatta ympäriinsä.

Yksi teokseni keskustelukumppaneista on romantiikan ajan saksalainen runoilija Friedrich Hölderlin. Kirjoitan häneen viitaten lajillemme ominaisen itsetiedostuksen hankaluudesta: ”Jumala loi eläimet / ihminen alkoi nimetä niitä / Hölderlin tajusi etteivät edes jumalat elä tässä ja nyt / myös heidän todellisuutensa / ovat jakautuneet / luonnossa ei ole suuntaviivoja / vain siirtymiä / mitään ei ole rajattu tarkasti / omaan ääriiviivaansa” Ne reitit joiden lävitse ihmiskunnan tulisi kulkea muuttuakseen elonkehän ylläpitäjiksi ovat näillä näkymin liian pitkät, jotta voisimme selvittää kunnialla tehtävästämme elää ”ansiokkaasti ja runollisesti maan päällä”, kuten Hölderlin aikanaan kirjoitti. Kirjallisuuden

tehtävä on sanoa tämäkin, sillä olen varma, että oma aikamme herättää tulevaisuuden ihmisissä samanlaisia kysymyksiä, joita aina menneiden aikojen ihmisiltä kysytään: miten te annoitte tämän kaiken tapahtua tai milloin huomasitte, että tilanne on riistäytymässä käsistä.

Luonnosta kirjoittaminen on ylipäätään todistajuutta ja asioiden dokumentointia: tällaisia me olemme, näin me elämme maan päällä, näille huolille annamme äänen, nämä huolet jätämme syrjemmälle.

Ajattelen, että kirjailijoiden ja tutkijoiden tehtävä onkin analysoida erilaisten aatteellisten (ideaali)maailmojen ja tosimaailmojen kytkentöjä ja nähdä hyviä polkuja ja myös keksiä pienempiä reittejä, joille ihmiskunta saataisiin huolimatta sen jääräpäisistä uskomuksista ja tavoista.

Käytännössä liki kaikki ongelmat palautuvat siihen, miten määrittelemme itsemme osana luontoa tai yhteydessä luontoon. Onko ihminen uskonnollisten perinteiden ja humanistisen perinteen mukaan luomakunnan kruunu tai modernimmin yksilö, jolla on oikeuksia ja velvollisuuksia ja joka voi tehdä valintoja. Entä kuinka kauan ihminen voi olla markkinaliberalismin määrittelemä kuluttaja ja materiaalisen arvon tuottaja?

Itse ajattelen, että jos tahdomme saada globaalisti tärkeitä muutoksia aikaan, on olennaista, ettemme ajattele ihmistä yhden ideologian, yhden mahdollisuuden tai yhden syyllisyyden kautta vaan tuomme esiin eri uskonnollisten, filosofisten ja aatteellisten perinteiden käytännöissä ja ajatusmalleissa syntyneitä mahdollisuuksia elää rauhassa ja tasapainossa niin oman luontomme kuin muiden lajien kanssa. Toisaalta tarvitaan ihmisen kulttuurista olemista määrittelevien asioiden ja haitallisten rajoitteiden uutta tulkintaa ja reformaatiota, jossa tiede, teknologia ja tosiasiat tunnustava yhteiskuntasuunnittelu osoittavat tietä. Tämä ei tietenkään ole helppo tai nopea tie, mutta en näe muutakaan keinoa.

Ihmisen ja luonnon kriisiytynyt suhde on kuvausvoimainen narratiivi, mutta se ei ole eikä voi olla ainoa narratiivi. Tarvitaan keinoja, joilla monin tavoin ilkeiksi ongelmiksi ajautunutta luontosuhdetta muutetaan

käytännön ratkaisuin. Kirjallisuus voi kuvata ja mallintaa ihmistä omassa elämismaailmassaan. Sen tehtävä on kuvata, mitä hyvää luonto tekee ja miten ihmistä ei ole ilman luontoa. Tätäkään ei pidä unohtaa. Toisaalta kirjallisuuden on uskallettava esittää inhottavia ja järkyttäviä kysymyksiä, joita ei kenties ole mukava ajatella jokapäiväisen elämän keskellä. Kirjallisuus ei voi ratkaista ekologisia ongelmia, mutta voi stimuloida ajattelua. Tutkimuksen tehtävä on tarttua tärkeisiin ymmärrystämme jäsentäviin suhteisiin sekä luoda käsitteitä, joilla voimme eritellä ja ymmärtää sitä mitä tapahtuu. Kiitos.

POHDINNAN TAUSTAA

- Eskonen, Hanna, Rissanen, Juha ja Kanerva, Joel 2019: *Yksi asia on ihmiskunnan kohtalonkysymys, mutta silti siitä ei halua puhua kukaan – Miksi väestönkasvusta tuli ilmastokeskustelun tabu?* <https://yle.fi/uutiset/3-10825443>.
- Gustafsson, Laura 2013: *Anomalia*. Into, Helsinki.
- Haapala, Vesa 2008: Aika Huopanalla. Kalastuksen estetiikasta ja etiikasta Juhani Ahon Lohilastuissa ja kalakaskuissa. *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Toim. Toni Lahtinen ja Markku Lehtimäki. SKS, Helsinki.
- Haapala, Vesa 2011: Sarjallisuus ja kysymys luonnosta Juhani Ahon Lastuja: kertomuksia ja kuvauksia -kokoelmassa. *Iisalmi – Helsinki – Pariisi. Kansainvälinen Juhani Aho*. Toim. Saija Isomaa, Jyrki Nummi ja Riikka Rossi. SKS, Helsinki.
- Haapala, Vesa 2019. *Hämärä ei tanssi enää*. Otava, Helsinki.
- *Modernismin jälkeinen runous. Joutsen / Svanen 2019. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja*. Toim. Vesa Haapala ja Päivi Koivisto. <https://journal.fi/joutsen-svanen/issue/view/6242>.

- *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia. Joutsen / Svanen 2017. Erikoisjulkaisuja 2.* Toim. Saija Isomaa ja Toni Lahtinen. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/143750/Joutsen_Dystopia_2017.pdf?sequence=2.
- Petteri Taalaksen haastattelu 24.10.2020. <https://yle.fi/uutiset/3-11610656>.
- Väestönkasvun perusasiat haltuun 2017. <https://bios.fi/vaestonkasvun-perusasiat-haltuun>.